
ASPECTS OF THE SUPERNATURAL ACCORDING TO FOLK BELIEF IN NORTHWESTERN BULGARIA (ON MATERIALS FROM DIMITAR MARINOV'S WORK "FOLK FAITH")

Ventzislav Velev

University of Library Science and Information Technology, Bulgaria, v.velev@unibit.bg

Hristina Bogova

University of Library Science and Information Technology, Bulgaria, h.bogova@unibit.bg

Abstract: The understanding of the supernatural in Bulgarian folk culture corresponds to the notion of the existence of an invisible world, the space for the manifestation of the supernatural. In the folklore narratives systematized by the Bulgarian ethnographer Dimitar Marinov, mainly from Northwestern Bulgaria, about folk ideas of non-human beings, one is struck by the synthesis between pagan beliefs and Christian images and narratives, symptomatic of the processes of folklorization of Christianity. The understanding of the natural world in folklore is refracted through the human sensory ability to perceive the appearance, the form, of the object. Whereas, the supernatural world is treated as unattainable to human vision and is therefore invisible and characterized by its inhumanity, i.e., lack of clear visible form. It is a fact, however, that popular culture designates both the visible and the invisible world with the category of truth and reality. But the invisible world is treated as a supernatural reality dominating the life of the natural world and the destiny of human beings. In the unseen, supernatural world, there are creatures embodying axiological and ethical values, testifying to dualistic traditions absorbed from popular culture. Among them, the descriptions of God, angels and devils, whose images, described in detail in Dimitar Marinov's work, are indicative of the development and internal elements of Bulgarian folk culture.

Keywords: supernatural, God, angels, devils, folk

АСПЕКТИ НА СВРЪХЕСТЕСТВЕННОТО СПОРЕД НАРОДНАТА ВЯРА В СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛИ ОТ ТРУДА НА ДИМИТЪР МАРИНОВ „НАРОДНА ВЯРА“)

Венцислав Велев

Университет по библиотекознание и информационни технологии, България, v.velev@unibit.bg

Христина Богова

Университет по библиотекознание и информационни технологии, България, h.bogova@unibit.bg

Резюме: Разбирането за свръхестественото в българската народна култура кореспондира с представите за съществуването на невидим свят, пространството за проява на свръхестественото. В систематизираните от българския етнограф Димитър Маринов фолклорни разкази, предимно от Северозападна България, за народните представи за нечовешки същества, впечатление прави синтезът между езически вярвания и християнски образи и наративи, симптоматични за процесите на фолклоризиране на християнството. Разбирането за естествения свят във фолклора се пречупва през човешката сетивна способност да възприема външния вид, формата, на предмета. Докато, свръхестественият свят се трактува като недостижим за човешкото зрение и по тази причина той е невидим и се характеризира с нечовешкия си характер, т.е. с липса на ясна видима форма. Факт е обаче, че народната култура обозначава и видимия, и невидимия свят с категорията истиност и реалност. Но невидимият свят се трактува като свръхестествена реалност, доминираща над живота на естествения свят и над съдбата на хората. В невидимия, свръхестествен свят, съществуват създания, олицетворяващи аксиологични и етични стойности, свидетелстващи за дуалистични традиции, усвоени от народната култура. Сред тях интерес представляват описанията на Бог, ангелите и дяволите, чиито образи, подробно описани в труда на Димитър Маринов, са показателни за развитието и вътрешните елементи на българската народна култура.

Ключови думи: свръхестествен, Бог, ангели, дяволи, народна култура, Димитър Маринов

1. УВОД

Основополагащо значение за развитието на българската етнография и фолклористика имат съчиненията на Димитър Маринов (1846 – 1940). Израснал в Северозападна България, родственик на възрожденския

книжовник и учител Кръстьо Пишурка, Димитър Маринов поема пътя на учителската професия. Дейността на Димитър Маринов обхваща няколко периода, сред които зрялата форма на Българското възраждане от 60-те и 70-те години на XIX век, както и десетилетията непосредствено след Освобождението на България през 1878 г. (Бужашка, 2020а). Това е време, в което се реализира огромна събирателска и популяризаторска дейност на образци от българското народното творчество, което в духа на романтизма се възприема за най-важното свидетелство за народното мислене, за качествата на народния гений, за характера на националната култура и самобитност.

Като стимул за развитието на общонародната дейност по издирване и събиране на народни песни, приказки, пословици и т.н. в България през XIX век огромно значение има публикувания през 1829 г. труд на руския учен Юрий Венелин „Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам“. В него руският учен очертава онези територии в Османската империя, населени с българи – Тракия, Дунавска България, Македония, част и от албанските земи, които свидетелстват и за основите на българската култура и език. Няколко години по-късно, Юрий Венелин установява контакти с Васил Априлов, с когото води активна кореспонденция. Значителна част от писмата на Венелин до Априлов (Дамянова, 1995) са посветени на темата за българския песенен фолклор, уточняват се и подходите на събиране и проучване. Факт е, че Васил Априлов след общуването си с Венелин се посвещава я на тази дейност, като активизира и други български книжовници да проучват българското фолклорно наследство.

Прегледът на проучвателите на фолклорните образци (Колев, 1982) показва, че това са преди всичко учители, които освен образователни задачи изпълняват и новите функции на писатели, преводачи, журналисти. През следващите десетилетия – и това е тенденция, която ще се отрази върху българската култура (Бужашка, 2020 б), почти всеки български учител ще се занимава и със събирателска дейност на народни умотворения. Така народното творчество ще започне да функционира и с оглед реализирането на няколко допълнителни социокултурни значения в резултат на читателската рецепция. На първо място, народното творчество играе ролята на своеобразна творческа лаборатория. По исторически причини контактите с предишната висока старобългарска литература са трансформирани и културата се егалитаризира. Всички големи класически български писатели от периода на Българското възраждане усвояват тематичния и образния инструментариум от фолклора като образец при разработването на собствена поезика (Ничев, 1976). На второ място, народното творчество има основополагащо значение за формулирането на аксиологичните ценности добро/зло, етично/неетично и т.н. На трето място, от народното творчество се възприемат и стабилизират представи и комуникационен инструментариум. То е симптоматично за вижданията на българина за света, за неговото устройство, за природата и нейното въздействие върху непосредственото човешко битие.

Димитър Маринов се вписва в тази традиция на събирателска и популяризаторска дейност. В края на 80-те години на XIX век Димитър Маринов (Йорданова, <https://liternet.bg/publish5/iuiordanova/dmarinov.htm>) става учител в Русе. Това е и времето, когато той, с подкрепата на министъра на образованието, подготвя поредицата „Жива старина“ – и до ден днешен един от най-сериозните източници за българската народна култура, по-конкретно за културата на Северозападна България. През 1914 г. в *Сборникъ за народни умотворения и народописъ* е публикувана книгата на Димитър Маринов „Народна вяра и религиозни народни обичаи“, в която той систематизира вижданията на българина за структурата на видимия и невидимия свят, т.е. за достъпното до човешкото зрение и възприятие, изкристализирало във формите на естествеността, и другото – недостъпното, оформено като представа за нечовешкото, обозначено като принадлежащо към свръхестественото и митичното (Василева, 1996).

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

СЪЩЕСТВА В НЕВИДИМИЯ СВЯТ

Известно е, че в народната култура са съхранени най-древните представи за възникването и развитието на света. В труда на Димитър Маринов (Маринов, 2003) тези същества са подредени и изяснени съобразно фолклорните представи за вселената и битието. В структурен план, фолклорното виждане се основава върху възприемането на света в две форми. Първата обема всичко достъпно до зрението на човека и получава названието *видим* свят. Така видимия свят има веществен характер. Тук са планините, полята, водите, растенията, добитъка, дивите животни, самият човек. От гледна точка на митичното съзнание, видимият свят е материалния свят, светът на формите, който подлежи на човешка дейност и познание. (Добрева, 2015) Това е територията на рода (родното), на дома (с неговите битови подробности), на полето (култивираната и облагородена земя), т.е. това е *свой*, в смисъл на роден, свят. Зад синора, зад планината се простира друго селище, друг ареал, който обаче се характеризира със сходните белези на видимото. И той е обработен,

култивиран е от човека. По такъв начин категорията *свой* разширява своя смисъл: *свой* е целият човешки свят, култивираната нива, обработеното поле, подредения дом.

Митът обаче – и това се наследява в народната култура (Георгиева, 2017; Кирилова, 2024) , разработва и друго виждане: за друг свят, различен от представата за *свой*. В труда „Народна вяра“ Димитър Маринов го описва като *невидим* свят. Невидимият свят, според фолклорните разбирания, няма предметна основа, той е непостижим за човешкото зрение, а оттам не подлежи на човешка обработка и овладяване. Но този свят, така както го удостоверяват фолклорните разбирания, е също толкова истински, както и видимия свят, но неговата естественост е свръх, т.е. битието му не се побира в границите на човешкото знание и разбиране.

По тази причина, така го представя и Димитър Маринов, в този невидим свръхестествен свят, съжителстват езически с християнски виждания. Заедно с образите на Бог и светците, тук са поместени разнообразни зооморфни и антропоморфни създания, чиято природа е нечовешка, следователно свръхестествена. Връзката им с човека обаче е непосредствена, защото те се вмесват, насочват, объркват, изкушават човешките съдби.

Димитър Маринов ги разделя на четири групи: в първата той обобщава свойствата на божествените създания. Под божествени създания се разбират онези сили, които са неподвластни на човешката воля и действие. Божествените същества са с християнски произход, но при тяхната трактовка в народната култура се вижда въздействие и на нехристиянски източници, като апокрифни текстове и езически представи. Възможно е, върху разработването на тези образи въздействие да оказва историческата ситуация, тъй като след загубата на собствена държава и собствена църква в края на XIV век високите християнски стойности за същността на християнския абсолют, за тайнствата и догматите, се фолклоризират, определят се в народната култура (Добрева, 2022).

Втората група от свръхестествени създания, описани в „Народна вяра“, включва съществата, които нямат божествен произход. По тази причина тези създания се характеризират с човешки свойства. Тук спадат персонифицираните болести и нещастия, с характерно качество и проява.

Трета група свръхестествени същества съдържа създания, максимално близки до човека. Образите им свидетелстват за жизнеността на езическите митологеми – самоливи, караконджо, змей, ламя и др. Фолклорното съзнание надарява голяма част от тях с допълнителни характеристики, които в следствие ги превръщат се в персонажи от литературни произведения. Например, образите на самодивите или на змея навлизат както в българската поезия, така и в драматургията и прозата.

Четвъртата група се формира от свръхестествени същества с човешки произход. В духа на митологията, те се настаняват в невидимия свят след смъртта си, т.е. когато губят своята видима (естествена) форма. Човешкият им произход обозначава, че тези същества са греховни, те се възприемат като еманация на злото и грозното – вещици, вампири, върколаци, таласъми и др. (Маринов, 2003)

Вижда се, че невидимият свят във фолклорните представи се състои от божествени и небожествени създания. Общото помежду им е тяхната свръхестественост, удостоверена чрез пребиваването им в нечовешко, невидимо, пространство. Това невидимо пространство се означава като *друго*, а отношението към него се определя от представата за наличието на всемирно добро и справедливост към представата за дисхармонията и вредителството. Показателно е, че идеята за всемира, за неговата подредба и изначална справедливост, се обвързва със сили, които градят и формират реда в естеството, докато вредителството се отнася до сили, които рушат и внасят неразбирателството в човешкия ред.

3. ПРЕДСТАВИТЕ ЗА БОГ И ДЯВОЛ

Систематизираните фолклорни разкази в труда на Димитър Маринов „Народна вяра“ фокусират върху действителните представи за същността на Бог. Названията, с които жителите на Северозападна България обозначават Бога са: Бог, Господ, дядо Господ. Очевидна е тенденцията към антропоморфното представяне на Господ под образа на стар човек с дълга брада. Влияние на езическите разбирания се открива и в трактовката, че Господ се появява сред хората, гостува по домовете им, става свидетел на живота им. (Маринов, 2003, с.248) Прегледът на по-съвременни фолклорни образци от Северозападна България удостоверява актуалността на поместените разкази за човешкия облик на Бога.

По подобие на човека, и Бог обитава свой дом. Но не на земята, а на небето. Фолклорните разкази се основополагат върху античното разбиране за края на земята, в който – както се разказва в „Народна вяра“, небето се свързва със земята.

В народните представи Бог не изпълнява сам своите заповеди, а има помощници – ангелите. „Те са слуги на Бога и непрестанно са около него. Господ ги праща навсякъде с поръчки да обаждат или да вършат нещо“ (Маринов, 2003, с. 249). Поместените фолклорни разкази разкриват народната представата, че броят на ангелите съответства и дори превишава хората на земята, като за всеки човек се грижи отделен ангел.

Фолклорът представя функцията на ангела-хранител, който се е настанил върху дясното рамо на човека, за да го напътства по пътя към доброто.

Може да се каже, че образът на ангел-хранител отразява дуалистичното виждане за единството и борбата между доброто и злото. Като представител на доброто, ангелът съпровожда човека в неговите дела, бори се с дявола, който също се опитва да доминира над човешките същества. В труда на Маринов е цитиран и характерният български израз „силен е ангелът му“ (баба Тодора Ц. Христова от с. Литакowo) – като синоним на добрия и праведен човек. В българския език – и до днес – често се употребява и фразата – „слаб му е ангелът“ – като определение на човек, склонен към изкушения, отклоняващи го от пътя на доброто. Освен ангел-хранител, народното въображение въвежда и други ангели, изпълняващи различни функции. Пример в това отношение е св. Рангел или Ангел Михаил, наречен *душовадник* (Маринов, 2003, с.250).

4. РАЗБИРАНЕТО ЗА ДЯВОЛА

Поместените фолклорни разкази в труда „Народна вяра“ на Димитър Маринов разкриват фолклорното разбиране за различни образи на дявола, изкристализирало в разнообразие от имена – *нечестивият, враг, късият, еднокракият, сатана, вран, антихрист, тартор* (Маринов, 2003, с.250). Дяволът се представя като нечестив, когато се акцентува върху неговата непочтеност, неискреност и подлост.. Оттук, както посочва и Маринов, произхожда изразът за човек, който с действията си пакости на другите – „нечестивият е влязъл в него“. От друга страна, дяволът е враг на човека, защото той донася болестите. На много места в Северозападна България и до днес се говори за болния човек като обладан за от дявола-враг.

Димитър Маринов е описал и наложената в църковната стенопис представа за дявола като за двукрако същество, чиито крак е много по-къс от другия. Оттук и допълнителното му название – *Късият*, както и акцента върху неговото куцане – *Куцият*.

Другите имена на дявола – Сатана и Вран, съответстват на неговите функции – да подмамва човека, за да завладее душата му. Фолклорните разкази от „Народна вяра“ показват, че народът обяснява извършените престъпления с намесата на Сатаната/Врана. Така, кражбата, пиянството, изедничеството, убийството не са човешки дейности, а дела, внушени от Сатаната, който подмамва човека и го подчинява на нечестивите си цели. На свой ред, названието Вран означава външния вид на дявола – той е зъл и черен.

Следващите названия на дявола – Антихрист и Тартор, както са посочени във фолклорните разкази от „Народна вяра“ обозначават други дяволски функции. Антихристът живее в ада, той е войвода на дяволите. Като отражение на есхатологичните виждания, народните представи въобразяват неговото скорошно идване на земята, но тогава, когато няма да има праведници. На свой ред, Тартор е владетелят на дяволите в ада и неговата задача е да им заповядва (Маринов, 2003, с.251).

В много приказки дяволът се представя като символ на глупостта (Добрева, 2022). По-конкретно, разработвания битов сюжет как човек надхитря дявола. Често срещан е и разказа за дяволското семейство: дяволът си има жена – дяволката, и дъщеря.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Фолклорните разкази за свръхестественото в народната култура, систематизирани и описани от Димитър Маринов в „Народна вяра“, са свидетелства от Северозападна България. Но те се отнасят и до други региони както в България, така и в съседни държави на Балканите. Територия на свръхестественото е създадената в народната култура представа за *другия* свят, който съществува успоредно с естествения, природосъобразния свят. Този друг свят е населен със същества, които имат нечовешка форма, но оказват непосредствено въздействие върху естествения свят, който е видим и с предметен характер. Светът на свръхестественото е невидим, за неговото съществуване човек разбира по собствените си дела и съдба. Невидимият свят в народната култура е обяснение за силата на доброто, разбирано не само като израз на абстрактното всемирно добро, но и като индивидуална категория за лично и семейно благополучие, за плодородие и бекет. И в същото време, свръхестественият невидим свят е мястото, населявано от дяволи, олицетворяващи престъпните човешки наклонности и склонността към лошотия.

БЛАГОДАРНОСТИ

Докладът е резултат от подкрепата на фонд „Научни изследвания“ на МОН, България, за проучване по проект „Интердисциплинарно изследване върху вярванията и представите за свръхестествените и митичните сили, съхранени в културната памет на Северозападна България, и тяхната трансмисия през времето“, договор № КП-06-Н75/4 от 07.12.2023 г=

ЛИТЕРАТУРА

- Бужашка, Боряна. (2020a) България и българската общност в Истанбул 1913-2019 г. София: "За буквите - О писменехъ".
- Бужашка, Боряна. (2020b) Българската екзархия – едно от най-големите достояния на българската национална идея // Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство. Т. 8. София: "За буквите - О писменехъ".
- Василева, Маргарита. (1996) Димитър Маринов. Изследователят на живата народна старина. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Дамянова, Румяна. (1995) Писмата в културата на Българското възраждане. Шумен: Глаукс.
- Георгиева, Албена. (2017) Когато Господ ходеше по земята. София: Изток-Запад. .
- Добрева, Ваня, (2015) Прочити и наследства: из възрожденската книжнина. София: ИК „Захари Стоянов“.
- Добрева, Ваня. (2022) Българската възрожденска комедия. Типология и архитектура. София: ИК „Захари Стоянов“.
- Йорданова Юлия. Житието на етнографа (Принос към опознаването на Димитър Маринов)
<https://liternet.bg/publish5/iuiordanova/dmarinov.htm>
- Кирилова, Диана. (2024) Господ да ни пази! (Думнъзу са пазаскъ!). Силистра: Ковачев прес
- Маринов, Димитър. (2003) Народна вяра. София: Изток-Запад.
- Колев, Николай. (1982) Българска етнография. Велико Търново: АИ на Великотърновския университет „Св. Кирил и Методий“.
- Ничев, Боян. (1976) От фолклор към литература. Увод в южнославянския реализъм. София: Български писател.
- Сб. Митове. Фолклор. Етноси. (2024). Сборник в памет на проф. д.ф.н. Евгения Мицева. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.